

ТАРЫХ ИЛИМДЕРИ
ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ
HISTORICAL SCIENCE

Ыдырысов Р.

**20-30-ЖЖ. КЫРГЫЗСТАНДЫН СОЦИАЛДЫК СТРАТИФИКАЦИЯСЫНЫН
АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ**

Ыдырысов Р.

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИАЛЬНОЙ СТРАТИФИКАЦИИ 20-30 гг. В
КЫРГЫЗСТАНЕ**

R. Ydyrysov

**ON THE PROBLEMS OF THE SOCIAL STRATIFICATION IN KYRGYZSTAN OF THE
1920-30s**

УДК: 301:325.3

Макалада 20-30жж. Кыргызстандагы социалдык-экономикалык кайра өзгөрүүлөрдүн натыйжасында, ички тышкы миграциялык процесстерден улам коомдун социалдык стратификациясындагы болгон өзгөрүүлөрдү анализдөөгө аракет жасалат.

Негизги сөздөр: таптар, тап катары жоюу, социалдык түзүлүш, стратификация, калктын курамы.

В статье рассматриваются проблемы социальной стратификации в Кыргызстане 20-30х гг., которые произошли в связи с социально-экономическими преобразованиями, повлекшие за собой внутреннюю и внешнюю миграцию.

Ключевые слова: классы, ликвидация как кулак, социальное устройство, стратификация, состав населения.

The article investigates social stratification in Kyrgyzstan of 1920-30s that took place after the social and economic reforms, which by its turn resulted in domestic and interstate migration processes.

Key words: classes, elimination of the kulaks as a class, social edifice, stratification, population structure.

Эгемендүүлүк доордогу рынок экономикасынын шартында Кыргызстан коомунун социалдык структурасы ири өзгөрүүлөргө дуушар болуп, коомдун социалдык жаңы тибинин калыптануу процесси жүрүп жатат. Азыркы гуманитардык илимдердин негизги тапшырмаларынын бири жаңы концептуалдык-методологиялык жетишкендиктерге таянып, коомдун социалдык түзүлүшү туурасындагы маселеге жаңы көз карашта баа берүү болуп саналат. Ушул өнүктөн алып караганда, 20-30 жылдардагы Кыргызстандын социалдык структурасындагы болуп өткөн өзгөрүүлөр туурасындагы маселе актуалдуу маселелердин бири болуп саналат.

Коомдун социалдык түзүлүшү, өнүгүшү туурасындагы маселеде ХХ к. 80-жылдарына чейин эл аралык илимий-изилдөө практикасында, эки концептуалдык: «таптык» жана «стратификациялык» методологиялык ыкма үстөмдүк кылып келген. Советтик

тарыхнаамада болсо, «таптык» ыкма үстөмдүк кылганы белгилүү. Анткени марксистик-лениндик теория боюнча кандай гана коом болбосун ал таптарга бөлүнөт, таптар болсо өндүрүш мамилелери жана өндүрүш каражаттарына карата болгон мамилелери боюнча айырмаланган коомдук катмарлар болуп саналчу. Экинчиден марксистик-лениндик теория боюнча ар кандай коомдо тап күрөшү тынымсыз жүрүп турушу керек. Анткени тап күрөшү бул коомдук прогресске жеткирүүчү кыймылдаткыч күч катары саналган. Мына ушул марксистик-лениндик көз караштан улам, советтик доордогу идеологиялык максаттан улам коом антогонисттик эмес жумушчу жана дыйкан таптарынан турат деген түшүнүк жаралып, жетимиш жыл бою үстөмдүк кылып келгени белгилүү.

Бүгүнкү күндө айрым окумуштуулардын пикири боюнча советтик доордогу «таптык» ыкма коомдогу социалдык катмарлардын таптык белгилери болбогон, бирок коомдо жашап турган айрым катмарларды, алсак: кол өнөрчүлөр, кызматчылар алып сатарлар, үй-кызматкерлери, дин өкүлдөрү, инвалидтер, окуучулар, пенсионерлер ж.б. эске алган эмес. Советтик коомдо аталган социалдык топтор жашап келгени белгилүү. Советтик гуманитардык илимде калктын ичиндеги катмарларды, алардын абалын, аныктоодо так илимий терминология болгон эмес. Советтик тарыхнаамада болгону «буржуазиялык тап», «дыйкан», «жумушчу табы» ж.б. терминдер гана колдонулуп келген. Натыйжада, коомдун кыймылдаткыч күчү- катары жумушчу жана дыйкан таптары деп эсептелип, жогоруда белгиленген социалдык катмарлар таптык белгилерге өсүп жетпеген коомдун өкүлдөрү катары бааланып келген.

Бүгүнкү күндө тарых илиминин алдында ХХ к. 40 жылдарынан тартып эле дүйнөлүк практикада колдонулуп келе жаткан коомдун социалдык түзүлүшүн изилдөөдөгү стратегиялык ыкманы колдонуу негизги маселелердин бирине айланууда. Бул

туурасында белгилүү окумуштуулар Т.И. Заславская, Р.И. Ривкина, Р.И.Невин, М. Вебер, О.И.Шкаратин [1] ж.б. эмгектери жарык көргөн. Жогорудагы окумуштуулардын пикирине таянсак коомду «страттарга» бөлүү керек. «Страт» деген түшүнүк «катмар» деген экологиялык түшүнүктөн алынган. Ал эми социология илиминде болсо «страта» – «коомдун катмары» ал эми «стратификация» бул коомду катмарларга бөлүү дегенди түшүндүрөт. Стратификация теориясы боюнча адам баласынын социумун бир канча, ар кыл критерийлери боюнча профессионалдык, этникалык, гендердик, территориялык жайгашы (шаардык, айылдык) билими ж.б.у.с. бөлүүгө болот. Страта түшүнүгү тап түшүнүгүнө краганда ийкемдүү келип, ал коомдук кубулаштарды кеңири кароого жана кеңири анализ берүүгө мүмкүнчүлүк берет. Англис окумуштуусу Э.Гидденстин пикири боюнча «тап» бул болгону «стратификациянын жеке гана көрүнүшү» [2]. Демек коомдун социалдык түзүлүшүн изилдөө «таптык» ыкма менен эмес, «стратификация» ыкмасын колдонуу адам баласынын социалдык түпмүшүн анын өзгөрүүсүн толук ачып берүүгө шарт түзөт деген ойдобуз.

Стратификация ыкмасы менен изилдөөнү талап кылган маселелердин бири-бул Кыргызстандын 20-30 жылдарындагы социалдык түзүлүшүндөгү болгон өзгөрүүлөр. Совет бийлиги орногондон кийин Кыргызстанда саясий, социалдык-экономикалык, маданий жактан бир катар ири өзгөрүүлөргө дуушар болду. Алсак, Октябрь революциясынан кийин саясий жаңы башкаруу системасынын орношу, экономикалык мамилелердин өзгөрүшү, жер-суу реформасынын, индустриялаштыруу, коллективдештирүү, «маданий революциянын» ишке ашырылышы, көчмөн жана жарым көчмөн чарбалардагы отурукташуу процессинин жүрүшү, коомдун стратификациясында ири өзгөрүүлөргө дуушар кылды. Алсак, В.С.Желуховцевдин маалыматы боюнча, 1920-жылкы эл каттоо боюнча кыргыздар 607551 адамды, же болбосо Түркстан республикасынын 10,7% түзгөн. Кыргызстандын калкы 798,0 миң, анын ичинен кыргыздар 17,3%, өзбектер 15,3%, орустар 17,3% башка элдер 4,2% түзгөн. Айылдык тургундар болсо, 731,3 миң адам (91,6%) анын ичинде кыргыздар 13,1%, башкалар 3,6% түзгөн. Шаардыктар баары 8,4% адамды түзүшкөн. Шаар калкынын 46,2% орустар, 40,65% өзбектер, кыргыздар болсо 3% түзүшкөн [3, с.11-12]. Белгилей кетчү нерсе, ХХк.башында Кыргызстандын түндүгүндө (Пишпек, Пржевальск) уездериндеги калктын этникалык курамын, сандык өзгөрүшүн чагылдырган маанилүү тарыхый булактардын бири 1897-жылкы «Биринчи бүткүл Россиялык эл каттоонун» материалдары болуп саналат [8, с.101].

Демек, социалдык-экономикалык кайра өзгөрүүлөрдүн натыйжасында айыл калкы, шаар калкы деген түшүнүктөр калыптанып, коомдун жаңы стратификациясы калыптана баштаган. Бирок совет

бийлигинин социалдык страттарга карата болгон мамилеси бир жактуу болбостон, алардын айрымдарын коомдун потенциалдуу душмандары катары жок кылууга, тагыраак айтканда «тап» катары жою саясатын жүргүзө баштаган. Социалистик коомдун «тап» күрөшү саясаты өзгөчө 20-30жылдардагы социалистик-экономикалык кайра өзгөрүүлөр мезгилинде күчөгөнү белгилүү. Маселен, 1927 жылы, 27 декабрда И.Сталин марксист-аграрниктердин конференциясында сүйлөп жатып, «... биз партия катары, Совет бийлиги катары айыл жергесинде капиталистик элементтерге каршы бардык фронт боюнча күрөштү баштадык. Бул деген эмне! Бул деген кулактардын эксплуататордук тенденцияларын чектөөдөн, биз кулактарды тап катары жоюу саясатына өтүк» – деп айткан [6, с.166]. Кулактарды тап катары жоюу кеңири масштабта Кыргызстанда да күч алган. Маселен, 1929жылдын жай айында байлардын жана манаптардын 44 үй-бүлөсү Кыргызстандан чыгарылган [4, с.156]. Бирок, бай-маптарды тап катары жоюу учурунда, алар менен кошо дыйкандардын кедей катмарлары да коштоп кетүүгө аргасыз болгон. Айрым учурларда орто дыйкандар тап катары көчүрүлгөн. Өзгөчө коллективдештирүү мезгилинде кулактарды тап катары жоюу күч алганы белгилүү. Окумуштуу Ж. Джунушалиевдин пикирине таянсак, союз боюнча 1932-жылы 1317022 киши, 1933-жылы 1142084, 1934-жылы 1072546, 1935-жылы 973693 киши кулака тартылган [4]. Бул көрсөтүлгөн сандар так жана толук эмес.

Анткени, дыйкандардын көпчүлүгү кулака тартуу мезгилинде каза болушкан жана айрымдары качып кетүүгө үлгүрүшкөн.

Кыргызстандагы демографиялык кырдаалдын өзгөрүүсү граждандык согуш жылдарына, жана андан кийинки учурга туура келген. Революцияга чейинки мезгилге караганда граждандык согуш жылдарында Кыргызстандын калкынын курамы, саны жагынан болгон өзгөрүү салыштырмалуу бийик болгон. Алсак 1926 жылы СССРдин аймагында туулуп, бирок Кыргызстандын аймагында такай жашаган адамдардын саны 90,8 миң адамды түзгөн. Алардын ичинен 32,5 тыс. адам шаарларда 58,3 миң адам айылдарда жашашкан. Ар кандай себептердин натыйжасында көчүп келүү маселеси күчөгөн. Көчүп келгендердин көпчүлүк бөлүгүн Казакстандан келгендер (16,5 миң. адам), Борбордук-кара топурактуу жерлерден (15,5 миң. адам.) жана Ортоңку-Волжскийден (10,1 миң. адам) болсо, азыраак бөлүгүн Орто Азия, Кавказ, Сибирь, жана Урал аймактарынан келишкендер түзүшкөн [5]. Ошол эле учурда 22,7 миң. Кыргызстандыктар республикандан чет жагында, СССРдин аймагында жашап турушкан. Алардын ичинен 13, 8 миң адам Казакстандын аймагына көчүп барышкан [3].

В.С.Желуховцевдин маалыматына таянсак, 1920 жылдагы эл каттоо боюнча Кара-Кыргыз автономиялуу областынын калкы жана улуттук курамы төмөнкүдөй [3].

Улуту	саны	Анын ичинде	
		шаардыктар	айылдыктар
Баары	798090	66734	731356
кыргыздар	504913	2034	502879
орустар	137513	30788	106725
өзбектер	122331	27076	952555
башкалар	33333	6836	25497

Кыргызстандагы демографиялык кырдаалга 1921 жылдагы ачарчылык жана эпидемия калктын арасындагы табигый жана механикалык жер которуу маселесине өз таасирин тийгизген. Натыйжада Кыргызстандын аймагына РСФСРдын ачарчылык каптаган шаарларынан (Астрахан, Самара, Татарстан республикасынан, Чуваш областарынан көчүп келүүгө мажбур болушкан. Маселен, 1922 жылы бир эле Пишпек уездине 5-6 миң ачарчылыктан качып келген адамдар жайгашкан [3].

1926 жылы Кыргыз АССР жүрүгүзүлгөн эл каттоо мезгилинде 7 кантон, анын ичинде 52 болуштук болгон. Фрунзе кантонунан тышкары, башка кантондордо негизинен кыргыздар жашаган. Кыргыздар көп жашаган 41 болуштуктун 30 болуштукунда кыргыздар 90% тен 100% чейин, ал эми 11 болуштуктун 60% тен 90% чейин кыргыздар жашаган. Бул болуштуктарда болсо 97,1% түзгөн айыл тургундарынын 83,1% жашашкан [3]. Ал эми Фрунзе, Токмок, Каракол, Ысык-Көл аймактарында 81,4% орустар, украиндер, Талас өрөөнүндө болсо, 6,7%, Көк-Арт жана Куршаб аймагында 11,6% орус украиндер жашаган. Ош жана Жалал-Абад кантондорунда болсо 91,7% өзбектер жашаган [3]. Эгерде Кыргыз АССР түзүлгөн мезгилдеги документтерге, материалдарга таянсак, республиканын жалпы калкы 829300 адам болгон. Кыргыз АССРнин калкынын улуттук курамы төмөндөгүдөй болгон. (1925-26 жж. маалымат боюнча) кыргыздар -

499.487 адам, же 60, 2%, орустар -161,299 адам, же 19,4%, өзбектер -124.727 адам, же 15%, казактар - 15.757 адам же 1,9% түзгөн. Калктын калган бөлүгүн дунгандар, уйгурлар, татарлар, немецтер ж.б. этникалык топтун өкүлдөрү түзгөн [7, с.11]. 1926 жылдагы эл каттонун маалыматы боюнча кыргыздар 993.004 миң адам болгон.

Демек, совет бийлигинен кийин чарбалык, маданий кайра түзүүлөрдүн жүрүшүндө, тышкы миграциялык процесстердин натыйжасында, шаар, айыл жергесиндеги ички көчүү, жер которуу менен, жаңы түзүлгөн өнөр-жай ишканалардын, маданий тармактардын жаралышына байланыштуу Кыргызстандын социалдык стратификациясында ири өзгөрүүлөр башталган.

Колдонулган адабияттар:

1. Заславская Т.И.; Ривкина Р.И. Социология экономической жизни: очерки теории.-Новосибирск, 1991.; Невин Р.И. Социальная стратификация 1991. Вебер М. Основные понятия стратификации // СОЦИС.-М., 1994. № 5., Шкаратин О.И. Социальная стратификация.-М., 1995.
2. Ciddens A. Sociologi.-Oxford, 1991.-P. 205.
3. Желеховцев В.С. Демографические особенности и социальная структура русского населения в 20-30-е годы XX в. // Русские в Кыргызстане.-Б., 2009.
4. Джунушалиев Ж. Время созидания и трагедий.20-30-е годы XXв.-Б., 2003
5. Желеховцев В.С. Русское население в Киргизстане: историко-демографический анализ (20-30-е гг. XX в.).-Б.,2008
6. Сталин И.В. Соч.- Т.12.
7. Справочник по кара киргизской Автономной области РСФСР на 1925 г. – Фрунзе.-1927.
8. Ыдырысов Р. XX к.башындагы Кыргызстандын түндүк аймагындагы социалдык-демографиялык өзгөрүүлөр// Известия Вузов Кыргызстана. –Бишкек, 2016.-№4.

Рецензент: д.и.н. Алымбаев Ж.Б.